

бойовим мистецтвом, попадає у секти з сатаністським ухилом, вчиться чорномагічним прийомам. В результаті вона втрачає або свободу, або психічне здоров'я, або життя. А причиною є незформовані навички соціалізації і власної поведінки у дітей та молоді, їх фактична незахищеність.

Дітям необхідні для впевненості в житті і психологічного комфорту любов і турбота близьких, віра в справедливість і надія на благополучне майбутнє життя, реалізацію власних здібностей. Вона має усвідомити власні можливості і потребу в ній держави і суспільства, визначити мету життя і правила моральної поведінки.

Суспільна моральність залежить від рольових функцій людини, духовна є світоглядною, стрижневою для принципів і переконань на все життя.

Як прищепити віру в себе, в людей, в Бога, в життя зневірених дитині? Людина – це складна система систем, і підхід до формування дитини з особи до особистості має бути системним.

Діти не витримують голослівності, обману, неповажання себе, жорстокості, несправедливості. Тому дуже важливим є підбір кадрів викладачів курсу за фактичною моральністю та духовністю, а не лише наявністю дипломів чи приналежності до релігії.

Добро і зло як альтернатива можуть бути відносними в залежності від характеру людини і розміння нею власної користі. Ми розуміємо, що природа – лабораторія Творця, а людина – співторець. Українське прислів'я “Добро доброті стоїть на заваді” ілюструє двоякість розуміння добра як матеріального накопичення і як символу світлої духовності.

Новизна постановки питання про принципово новий світоглядний підхід в світській освіті вимагає розробки понятійного апарату. Що таке душа, дух, на основі яких визначається духовність? Формулювання в нерелігійних концепціях, що духовність є поведінковим проявом (незрозуміло чого), ніяк не співпадають з взагалі не роз'яснюваними релігійними поняттями. Визначні вчені людства змушені були або підтримувати наукове атеїстичне реноме, ховаючи власну релігійність, або підкорятися середньовічним релігійним і світоглядним догмам на базі вчень Платона і Арістотеля, приховуючи наукові здобутки, які Церква вважала за ересі. Прогрес людства ХХІ століття потребує і прогресу у відносинах Церкви і науки, від якого виграють обидві інституції, а також освіта.

Неконкретизоване поняття Бога виправдовує рівність релігій світлих (“І сказав Бог – нехай буде Світло!”), як християнство, так і

темних, що наслідуються від древніх культів Ваалу, людських жертвоприношень. Аналізу їх впливу на свідомість науково не зроблено.

Дитина апріорі сприймає твердження тільки в ранньому дитинстві, пізніше вона починає сумніватися. Тому моральність і духовність мають бути доказовими. Якщо дитина на прикладах не зрозуміє, що чесно жити корисніше, вона не повірить. Побутова і законодавча безкарність посилюють протиріччя між словом і думкою, словом і вчинком, декларативністю і діями. Це приводить до безвір'я, безнадії, безвідповідальності і вміння хитрувати, знищення природної совісті як відчуття добра і зла. Людина перестає вірити в людей, в себе. І тільки віра в Бога спасає, підтримує, вселяє надію, несе любов. Духовна культура є основою моральності і культури життя. Віра є індивідуальною, але і для держави та її нації відношення до Бога є найважливішим, що закріплено в Конституції України.

Веселаго Н., Мартянов П.

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ: ПРОБЛЕМА ЧИ ВИБІР?

Здається, що офіційно вибір на користь предмету „Християнська етика в українській культурі” зробили усі: і так звані „традиційні Церкви”, і влада. Зроблений крок, втім, полишає ще багато можливостей для роздумів.

По-перше, хто викладатиме в освітніх закладах цей предмет? Нами пропонується принагідно використати досвід не тільки західних регіонів України, зокрема Львова, Івано-Франківська тощо, а й Національного університету „Острозька Академія”. Коли 24 березня 2000 року Рівненська обласна Рада прийняла рішення про запровадження предмету християнська етика в школах Рівненщини, то Національний Університет „Острозька Академія” став одним із базових центрів підготовки викладачів християнської етики. Створення факультету підготовки викладачів християнської етики викликало, відповідно й набір студентів.

Для Одеського регіону таким базовим навчальним закладом міг би стати Інститут вдосконалення вчителів (який вже виступив із відповідною ініціативою) та Південноукраїнський державний

педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського (котрий ще не визначив наразі свою позицію стосовно викладання нового предмету).

Крім того, на наш погляд, є необхідним ввести викладання означеного курсу християнської етики у вищих навчальних закладах, насамперед у тих, які готують викладачів із гуманітарних дисциплін та економістів, екологів, медиків тощо.

Метою вивчення курсу „Християнської етики в українській культурі” було б вивчення основ знань по розділах даної дисципліни, крім того, допомога у виробленні власної моральної позиції. Він міг би складатися із лекцій та практичних занять. Якщо лекції містять переважно інформаційний матеріал, то вибір ціннісної орієнтації, її обґрунтування є задачею того, хто вивчає цю дисципліну. Необхідно зробити наголос на позаконфесійному характері даного предмету.

Активне відношення до змісту дисципліни, самостійна робота виступає ґрунтом повноцінного засвоєння християнського етичного знання. У структурі дисципліни „Християнська етика в українській культурі” необхідно приділити місце вивченню історії становлення християнської етики, її співвідношенню з іншими релігійними етичними системами. Осмислення ідей, сформульованих у християнській етичній традиції, сприяє формуванню усвідомленої моральної орієнтації. Курс має бути присвячений вивченню феномена людської моралі у світлі Божого Об’явлення людям. У теоретичній частині курсу мають розглядатися основні принципи і категорії християнської етики в порівнянні з іншими впливовими етичними системами, як стародавності, так і сучасності. Розділ прикладної етики слід присвятити розгляду конкретних етичних проблем, що стоять перед сучасним суспільством і Церквою. Увазі студентів мають бути представлені як теми біоетики (як приклад – допустимість абортів й евтаназії, ставлення до людей з обмеженими можливостями тощо); економічної етики; політичної етики. Курс допоможе студентам не тільки зрозуміти особливості і достоїнства християнської етики, але і більш кваліфіковано (з погляду норм християнської моралі) підходити до прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях. Крім того, відбудеться знайомство з різноманітним морально-релігійним систем і вірувань через виявлення цінностей, що лежать у їхній основі. Процес вивчення матеріалу слід будувати на основі максимального наближення його до актуальних для сучасного суспільства моральних проблем.

Предмет „Християнська етика в українській культурі” серед іншого передбачає виховання молодшої особи на християнських засадах, що є спільними для всіх українських Церков, а також прийнятним як

моральна основа в системі загальнолюдських цінностей. Цей предмет носить інформативно-виховний характер, який не супроводжується релігійними обрядами. Головною метою курсу є ознайомлення з основами християнського морально-етичного ідеалу і головними елементами української християнської традиції у навчальних закладах усіх рівнів акредитації.

Тепер щодо складного питання підготовки викладачів християнської етики. Вона має здійснюватися ґрунтовно, на основі розробленого навчального плану, яким слід передбачити вивчення дисциплін, що дадуть змогу здобути знання з теорії та практики християнської етики, релігієзнавства у цілому, філософії релігії, історії християнської філософії, соціології релігії, християнської етики, історії та географії релігій, історії християнства, християнської культури, психології релігій, християнської педагогіки, методики викладання християнської етики, біблієзнавства та ряду теологічних дисциплін. Тут викладання християнської етики є дотичним до проблеми створення в Україні фахового стандарту з теології та визнання державою теологічної освіти (з усіма наслідками, які з цього випливають).

Слід зауважити, що ослаблення ідеологічного диктату, яке почалося в 1960-і роки, лише наприкінці 1980-х „дійшло” до свободи широкої християнської проповіді. До цього природна тяга людини до релігійної моральності задовольнялася переважно наукоподібними системами цінностей, у які то тут, то там впліталися певні крупичі релігійно-культурної спадщини, а також метарелігійними вченнями, серед яких положення лідера займали окультні науки і просто грубі марновірства, на зразок віри в „барабашку” й надії на всемогутність „нетрадиційного” лікаря.

Такого роду морально-релігійний Вавилон, у якому переплелися елементи природничої науки, філософії, політики, різних релігійних і псевдорелігійних вчень, окультного містицизму, неуцтва і шарлатанства, породив у більшості співгромадян досить вигадливий набір уявлень про моральність, у тому числі стосовно моральності євангельської, християнської, Богом об’явленої.

Релігійний тип мислення заступає на зміну міфологічному і характеризується розвитком моральних і етичних норм і соціальних зв’язків, він безпосередньо пов’язаний із процесом виховання і культурно-естетичного навчання, особливо переважає в підлітковому віці, коли формується основа морально-етичної складової особистості людини. Древні перси в часи створення своєї імперії учили дітей трьом речам: скакати на коні, стріляти з лука і завжди говорити правду. У такому

підході відбилася ідея прищеплювання необхідних основних навичок і виховання гідного громадянина соціуму. Етична думка рухається від визначення блага до морального закону з його рекомендаціями триматися блага й уникати зла. Моральна точка зору виражається не в пошуку відповіді на питання: що добре саме для мене, а в прагненні до справедливості, до такого безстороннього рішення, що рівною мірою є добрим для усіх. Належне з'являється як основний моральний феномен.

Стосовно історії викладання християнської доктрини (а, відповідно, й етики) на території Російської імперії (до складу якої свого часу входила й Україна), то у жовтні 1817 р. було засноване Міністерство духовних справ і народної освіти, що складалось із двох департаментів, відповідно по духовних справах і по освіті. При цьому перший з них мав управління: у справах православного сповідання, римсько-католицького, уніатського і вірменського сповідання, протестантських сповідань і нехристиянських сповідань. Таким чином, навіть у часи Російської імперії православ'я було зрівняне з іншими, у тому числі й нехристиянськими, релігіями та не мало офіційних переваг у викладанні християнської етики (Див.: Русское Православие: веги истории. – М., 1989).

Що ж це таке «Етика», стосовно якої точиться дискусія? Якщо використати визначення етики, що було у вжитку ще на початку ХХ ст. та міститься у відомій енциклопедії Брокгауза та Ефрона, це „вчення про основні принципи моральності і про норми людської діяльності з точки зору понять про добро та зло”. За цією дефініцією можна розрізнити, гетерономні, апіорні та емпіричні етичні системи, виходячи з яких, ми розглядаємо саме гетерономну етичну систему, тобто систему, що базується на християнських етичних імперативах, наперед заданих Богом, за християнським віровченням.

Крім того, користуючись теоретичними розробками фахівців з морального богослов'я, можна знайти критерій відокремлення та зв'язку філософського та богословського витлумачення проблем та категорій, пов'язаних з християнською етикою, спільні моменти та розбіжності між ними.

Етика – це філософська дисципліна, що вивчає мораль, моральність. Від стоїків йде традиційний розподіл філософії на логіку, фізику й етику, що часто розумілася як наука про природу людини, тобто збігалася з антропологією. І. Кант розвив ідеї т.зв. автономної моральної етики як заснованої на внутрішніх самоочевидних моральних принципах (від авто і грецьк. nomos закон). Він наголосив на притаманній етиці власній закономірності, можливість визначити будь-яке явище за його

внутрішніми законами (на протилежність автономії існує гетерономія). Кант протиставив її етиці гетерономній, похідній із яких-небудь зовнішніх стосовно моральності умов, інтересів і цілей. У ХХ ст. М. Шелер і Н. Гартман, на противагу кантівській „формальній” етиці обов'язку, розробляли „матеріальну” (змістовну) етику цінностей. Втім, центральною для етики продовжує залишатися проблема добра і зла.

Слова „моральність”, „мораль”, „етика” близькі за змістом. Але виникли вони в трьох різних мовах. Слово „етика” походить від греч. ethos — вдача, характер, звичай. Його узвичаїв 2300 років тому Аристотель, що назвав „етичними” чесноти або достоїнства людини, які виявляються в її поведінці, такі якості, як мужність, розсудливість, чесність, а „етикою” — науку про ці якості. Слово „мораль” — латинського походження. Воно утворено від лат. mos (множ. число mores), що означало приблизно те ж, що ethos у грецькому — вдачу, звичай. Цицерон, дотримуючись прикладу Аристотеля, утворив від нього слова moralis — моральний і moralitas — мораль, що стали латинським еквівалентом грецьких слів етичний і етика. А „моральність” — від кореня „вдача”, уперше потрапило в словник російської мови в XVIII сторіччі і стало вживатися поряд зі словами „етика” і „мораль” як їхній синонім. Так з'явилися три слова із приблизно тим самим значенням. У практиці слововживання ці слова практично взаємозамінні. Мораль, моральність, один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві; особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини).

Для нашого випадку особливо важливим є те, що мораль належить до числа основних типів нормативної регуляції, зокрема таких, як право, звичаї, традиції й ін., перетинається з ними й водночас істотно відрізняється від них. Моральні норми здійснюються практично і відтворюються повсякденно силою масових звичок, соціальних установок, що виховуються в індивіді, оцінок суспільної думки, переконань і спонукань. Виконання вимог моралі може контролюватися всіма людьми без винятку і кожним окремо. Авторитет тієї або іншої особи в моралі не пов'язаний з якими-небудь офіційними повноваженнями, реальною владою і суспільним становищем, але є авторитетом духовним, тобто обумовленим його моральними ж якостями і здатністю адекватно виразити зміст моральної вимоги в тім або іншому випадку. Взагалі в моралі немає характерного для інституціональних норм поділу на суб'єкт та об'єкт регулювання. Мораль відбиває цілісну систему поглядів на соціальне життя, що містять у собі те або інше розуміння сутності („призначення”, „змісту”, „мети”) суспільства, історії,

людини та її буття. Мораль, з погляду ідеалів, критеріїв добра і зла, і моральний погляд може знаходитися у критичному відношенні до фактично прийнятого способу життя. Узагалі ж, у моралі, на відміну від звичаю, належне і фактично прийняте збігаються далеко не завжди і не цілком. Кожна із систем моральності, що панували, також має свої особливості.

Етика, як наука, також виникла не відразу і не раптом. Вона має глибокі історичні корені. Розширення предмету етики впливало із трактування її завдань: етика була покликана навчити людину правильного життя, виходячи з її ж власної (природної або божественної) природи. Тому етика поєднувала в собі теорію буття людини, вивчення пристрастей і афектів психіки (душі) і одночасне вчення про шляхи досягнення благого життя (загальної користі, щастя, спасіння).

Мораль і моральність не є синонімами, бо ж вони розкривають різні грані життєдіяльності людини і суспільства. Мораль розкриває матеріальну сутність життєдіяльності людини, а моральність – духовну сторону цієї життєдіяльності. З наведеного видно, що етика поєднує в собі дві сторони життєдіяльності – теорію буття людини і вивчення пристрастей й афектів психіки (душі). І тому сутність етики полягає в тому, щоб дати людям, особливо тим, що знаходяться на початку життєвого шляху, вчення про шляхи досягнення благого життя. Таким чином, етика пов'язує мораль і моральність у єдине ціле, утворивши триаду „мораль-етика-моральність”.

Мораль, як форма соціальної культури, виконує ціннісно-орієнтаційні та регулятивні функції. Першою у цій низці функцій виступає мотиваційна функція. Моральні принципи мотивують людське поведіння, тобто виступають як причини і спонукання, що викликають в особистості бажання щось зробити (або, навпаки, не зробити). У результаті виховання і самовиховання в людей виробляються установки, що змушують їх – інколи навіть нібито проти їх волі – робити ті вчинки, які має людина робити відповідно до норм моралі, і не йти ні на які дії, які не повинна робити, оскільки вони суперечать цим нормам. Чесна людина просто не може, скажемо, украсти що-небудь: у неї не підніметься рука на це. Навіть під гіпнозом люди відмовляються робити дії, які вони вважають для себе морально неприпустимими. Таким чином, моральні принципи, на відміну від інших норм і правил мислення і поведінки, укорінюються в психіці і входять у саму структуру особистості як її власні, внутрішні мотиваційні фактори.

З цим пов'язана важлива особливість моральної оцінки людських вчинків: ця оцінка визначається не тільки самим фактом здійснення

якогось вчинку та його об'єктивних наслідків, але й мотивами вчинку, тобто тим, які суб'єктивні спонукання штовхнули людину зробити те, що вона зробила, які були її наміри при здійсненні вчинку. А моральна оцінка мотивів поведінки особистості переходить у моральну оцінку самої особистості. У залежності від того, наскільки моральні або аморальні мотиви, що, звичайно, спонукають особистість до дій, сама ця особистість вважається моральною або аморальною. Таким чином, мотиваційна функція моралі безпосередньо формує моральний вигляд особистості.

Далі слід розглянути конститутивну функцію. Слово „конститутивна” походить від лат. *constitutus* – той, що затвердився, встановлений. Це слово ужито тут для того, щоб позначити основну роль моральності в культурі. „Етичне є елементом культури, що конститує”, – писав Альберт Швейцер (Швейцер А. Культура и этика. – М., 1973. – С. 178). Конститутивна функція моралі полягає в тому, що вона виступає як центральна, фундаментальна форма соціальної культури, що лежить в основі всіх інших її форм. Принципи моральності є вищими, чільними над всіма іншими формами регуляції поведінки людей. Хоча вони в повсякденній практиці звичайно виступають як „неписані правила” поведінки, їхнє значення в житті суспільства можна порівняти зі значенням конституції – основного закону життя держави, якому повинні підкорятися всі дії і правові акти громадян і організацій. „Суспільство ґрунтується на початках моральних: на м'ясі, на економічній ідеї, на перетворенні каменів у хліби – нічого не ґрунтується...” (Там само. – С.176). Кожного разу, коли будь-які цінності або регулятиви вступають у протиріччя з моральними, вибір необхідно робиться на користь останніх, інакше суспільство буде деградувати. Пріоритетність моральних принципів перед всіма іншими поширюється на будь-які людські взаємини і дії. У цьому сенсі моральним принципам підлеглі всі сфери людського життя і діяльності.

Крім того, мораль у суспільстві виконує координаційну функцію. Ця функція впливає з попередньої. Вона полягає в тому, що мораль, у силу пріоритетності своїх принципів, забезпечує єдність і узгодженість взаємодії людей у найрізноманітніших обставинах. Впевненість у тім, що людина поруч з вами дотримується тих самих моральних принципів, що й ви, дозволяє вам передбачати загальну спрямованість її дій, покладатися на неї і довіряти їй. Навіть не знаючи ані характеру людини, ані її звичок, навичок, умінь, ви можете заздалегідь визначити, що від неї слід і чого не слід очікувати. Дотримання людьми єдиних і загальних моральних принципів робить поведінку їх передбачуваною. Моральність може

виконувати координаційну функцію тільки в тому випадку, коли її принципи однакові для всіх людей, що вступають у взаємодію. Тому будь-яке співтовариство зацікавлене в загальній значимості моральних принципів – в тому, щоб всі його члени дотримували тих самих моральних цінностей і регулятивів. Соціальне значення моралі обумовлюється ще й її надіндивідуальним характером. Вона повинна бути одна на всіх, а не своя в кожного. Люди повинні за одними і тими ж критеріями оцінювати, що є добро, а що є зло.

Автори сподіваються, що дана стаття долучиться на користь викладання християнської етики не тільки у середніх учбових закладах, а й у вищій школі України.

Филипович Л., Гаврілова Н.

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Інтенсивний розвиток релігійно-церковної сфери, що був покликаний до життя демократичними перетвореннями в Україні на початку 90-х років, посприяв швидкому кількісному зростанню закладів духовної освіти. За статистичними даними Державного комітету України у справах релігій станом на 2005 рік в Україні нараховувалося майже 10 тис. недільних шкіл та 173 духовних навчальних заклади різної віросповідної належності та структури (від початкової ланки до закладів професійної освіти), з яких чверть належить православній гілці християнства. Це створило якісно нову ситуацію в системі релігійної освіти, що потребує спеціального вивчення та дослідження.

Православна освіта в минулому була суттєвим компонентом формування духовності українського народу. Здавен українці дивували іноземних мандрівників своєю освіченістю, культурністю і релігійністю. Багатовікова традиція православного виховання, штучно перервана в 1917 році, робить перші кроки у своєму відродженні, зустрічаючись з безліччю проблем. Посткомуністична секулярна держава, яка за радянських часів дозволила існування єдиної духовної установи на території України – Одеської православної семінарії, прагне, але не завжди послідовно і законно, відновити історичну справедливість щодо Церкви та православних шкіл. Церква, усвідомлюючи важливість православної освіти і ґрунтуючись на віросповідних догматах і канонах

православ'я, має за мету повернути собі дореволюційну освітянську інфраструктуру, але при цьому вона інколи не враховує зміни суспільної, в т.ч. ментальної, культурної, національної реальності.

Переживаючи процес свого становлення, православна освіта в сучасній Україні характеризується рядом специфічних ознак, проблем і тенденцій. Перш за все постає проблема специфіки духовної освіти, її відмінності від інших форм навчання. Дискутивними є питання про об'єкт і суб'єкт виховання, про її направленість і наповненість в секулярному суспільстві. Все це конкретизується через вирішення проблеми змісту, форм і структури духовної освіти, що забезпечить якість навчання, визначений всією православною спільнотою рівень підготовлених кадрів. Професія священнослужителя не має перетворитися на „ремесло”, „бізнес”, засіб **заробляння грошей**.

Зростання популярності нової для України професії, потреба суспільства в дипломованих спеціалістах у сфері релігійно-духовних відносин виводить виявлені проблеми далеко за межі Церкви. Сьогодні теологія врешті-решт включена в перелік навчальних дисциплін і реєстр наук, з яких ведеться підготовка спеціалістів. Але оскільки стандарти православно-богословської освіти до цих пір ще не розроблені, то жодний духовно-навчальний заклад православних церков не має державної ліцензії, що робить підготовку священників внутрішньо церковною вузькою справою, яку, як показує досвід, Церква самостійно вирішити не здатна. Мова йде зокрема про забезпечення висококваліфікованими викладачами богословських дисциплін, про якісні напрацювання і методику викладання, про включення до навчальних планів комплексу світських дисциплін (українська та іноземні мови, історія, всесвітня та вітчизняна культура, суспільні науки), наявність необхідних приміщень для занять, гуртожитків для студентів, бібліотечного фонду, сучасних засобів навчання тощо.

Зрозуміло, що успіх православ'я в Україні багато в чому залежить від якості духовної освіти. Православний архієпископ Димитрій (Рудюк), ректор Київської Духовної Академії і Семінарії УПЦ КП, розуміючи важливість такого підходу, наголошує: „Ми вже давно говоримо, що (в освітянській православній сфері – авт.) від кількості необхідно переходити до якості. Ми повинні відмовитися від того, що на сьогодні така велика кількість студентів і вихованців навчається у наших церковних навчальних закладах. Від цього Церква не збагачується, навіть навпаки – отримує певний баласт. І зрозуміло, що з цим "баластом" потрібно боротись. Ісус Христос учив, що “багато покликаних, а мало вибраних”, тому ми повинні ще з самого початку намагатися відібрати